

хто нападає, була необхідною й достатньою в певній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання. Якщо ж особа, яка захищається, умисно заподіює тому, хто посягає, тяжку шкоду, яка явно не відповідає небезпечності посягання й обстановці захисту, то має місце перевищення меж необхідної оборони, яке є кримінально караним.

Отже, обставини, що усувають кримінальний характер діяння, - це умови, які перетворюють діяння, зроблені при їх наявності, що зовні формально підпадають під ознаки одного зі злочинів, передбачених Особливою частиною Кримінального Кодексу України, зі суспільно шкідливих у корисні або нейтральні для інтересів суспільства. Для кожної з цих обставин характерні свої умови правомірності. Якщо ці умови будуть дотримані, то особа звільняється від кримінальної відповідальності.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. - К.: Україна, 1996.
2. Кримінальний кодекс України (із змінами та доповненнями станом на 1 вересня 2013 року). -Х.:Одіссей, 2013. - 232 с.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. - 5-те вид., переробл. та доповн. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. - К.: Юридична думка, 2008. - 1216 с.
4. Баулин Ю.В. Обстоятельства, исключющие преступность деяния. - Х. Основа, 1991. - 350 с.

Загороднюк С.О.

кандидат юридичних наук, доцент

Надійшла до редакції: 01.11.2013

УДК 343.9

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ВІДТВОРЕННЯ ЗАГАЛЬНОКРИМІНАЛЬНОЇ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Ігнатов О. М.

Одна з головних проблем, що має місце сьогодні на шляху дослідження злочинності, - це обмеженість наявної в науковому обігу відповідної статистичної інформації. Ефективна ж реалізація кримінологічної політики зумовлює потребу в максимально повній і достовірній інформації щодо рівня й стану злочинності в країні. Виявити ж реальні тенденції окремих елементів злочинності, спираючись на які можна більш докладно аналізувати її внутрішній склад і точно прогнозувати її стан, а також стан окремих видів злочинів, дозволяє вивчення структури злочинності (структурних показників) у часі [1, 87]. З огляду на ступінь ураженості нашого суспільства загальнокримінальною насильницькою злочинністю, значний інтерес являє аналіз цього показника в динаміці. Аналіз коефіцієнтів злочинної інтенсивності дозволить більш точно, якщо порівняти з абсолютними показниками, встановити наявні в суспільстві тенденції щодо змін рівня загальнокримінальної насильницької злочинності.

Проблеми протидії злочинності загалом і насильницькій зокрема досліджували багато вітчизняних і зарубіжних науковців: Ю.М. Антонян, О.М. Бандурка, В.О. Глушков, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, Л.М. Давиденко, А.І. Долгова, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, В.П. Ємельянов, А.Ф. Зелінський, А.П. Закалюк, Я.Ю. Кондратьєв, О.М. Костенко, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, І.П. Лановенко, О.М. Литвак, О.М. Литвинов, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, В.М. Трубников, І.К. Туркевич, В.І. Шакур та ін. Однак, незважаючи на розробленість цієї теми, у науці існує низка проблемних питань, пов'язаних як зі складністю досліджуваного феномена, динамічністю розвитку соціуму й злочинності як його складової, так і з відсутністю сучасних об'єктивних даних про стан злочинності та окремих її видів.

Метою статті є кримінологічний аналіз сучасних тенденцій відтворення загальнокримінальної насильницької злочинності в Україні. Її новизна полягає в тому, що на підставі аналізу статистичних даних МВС України за 2002-2012 рр. встановлений ступінь ураженості нашого суспільства загальнокримінальною

насильницькою злочинністю, виходячи з аналізу коефіцієнтів злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення за 2002-2012 рр. щодо кожного окремого виду загальнокримінальних насильницьких злочинів, виявлено особливості та тенденції змін рівня цього виду злочинності.

Аналіз статистичних даних МВС України за 2002-2012 рр. [2] показав, що всього в Україні за 2002-2012 рр. було вчинено 782524 загальнокримінальні насильницькі злочини. Частка загальнокримінальної насильницької злочинності в структурі всієї зареєстрованої злочинності складає 15,3 %.

Щодо окремих видів загальнокримінальних насильницьких злочинів, то як свідчать статистичні дані, в Україні протягом 2002-2012 рр. спостерігається позитивна динаміка до стрімкого зменшення кількості злочинів, що реєструються за ст. 115 КК України. Середній коефіцієнт злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення дорівнює 6,3. У 2002 р. цей показник склав 8,6 (максимальний рівень), у 2010 р. він зменшився до 5,0. У 2011 р. рівень коефіцієнту підвищився до 5,3, але у 2012 р. він різко зменшився до 4,5 (мінімальний показник). Отже, порівнюючи з 2002 р., коефіцієнт злочинної інтенсивності за ст. 115 КК України у 2012 р. зменшився майже вдвічі, а саме в 1,9 разів (рис. 1)

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

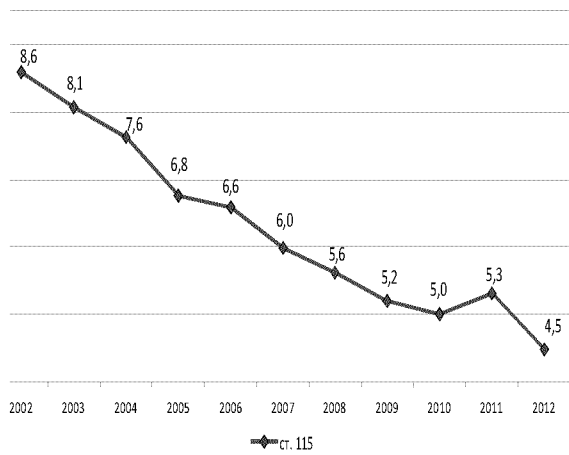

Рис. 1. Рівень умисних вбивств (ст. 115 КК України) на 100000 населення в Україні за 2002-2012 роки

За статтею 117 КК України протягом 2002-2012 рр. найбільш високий коефіцієнт злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення спостерігається у 2003 р. - 0,060, а найбільш низький - у 2012 р. - 0,015 (середній за весь період коефіцієнт - 0,039). Динаміка в показниках також зазнала коливань: у 2002 р. коефіцієнт був зафіксований на рівні 0,041, у 2003 р. він підвищився до 0,060, наступні роки його рівень коливався в межах від 0,030 до 0,048 та у 2012 р. різко знижується до 0,015. Порівнюючи з 2002 р., цей показник 2012 р. зменшився у 2,7 разів.

За статтею 118 КК України середній коефіцієнт злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення за 2002-2012 рр. склав 0,136 злочини. У 2002 р. коефіцієнт був 0,163, на 2004 р. він збільшився до 0,208 (максимальний рівень). З 2005 по 2010 рр. включно показник починає знижуватися, доки не сягає мінімального значення - 0,065. У 2011-2012 рр. спостерігається підвищення показника відповідно до 0,079 та 0,075. Порівнюючи з 2002 р., рівень злочинної інтенсивності за цим злочинном у 2012 р. зменшився вдвічі.

За статтею 120 КК України найбільш високий рівень злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення спостерігався у 2009 р. - 0,065, а найменший - 0,017 у 2002 р. (середній коефіцієнт - 0,048). При цьому протягом 2002-2012 рр. фіксується негативна динаміка: у 2002 р. цей показник становив 0,017, у наступні роки він поступово збільшується (піки зростання припадають на 2005 р. (0,055) і 2009 р. (0,065) до рівня 0,059 злочинів станом на 2012 р. (тобто збільшившись щодо 2002 р. майже втричі) (рис. 2).

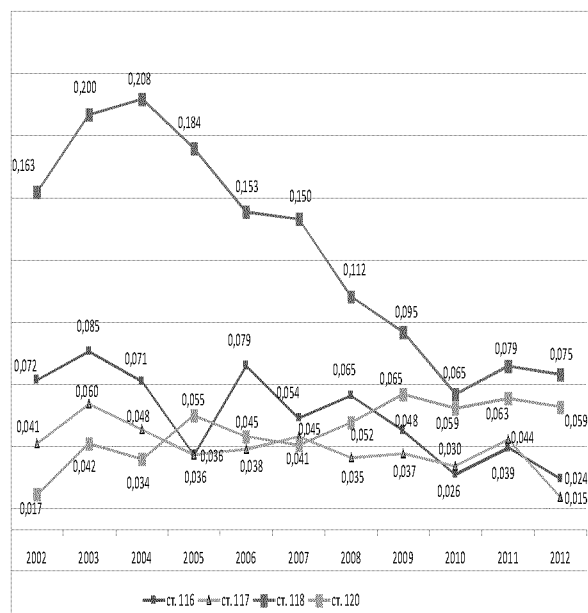

Рис. 2. Рівень умисних вбивств, вчинених у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК України); умисних вбивств матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК України); умисних вбивств при перевищенні меж необхідної оборони або в разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК України); доведення до самогубства (ст. 120 КК України) на 100000 населення в Україні за 2002-2012 роки.

Аналіз статистичних даних за ст. 121 КК України свідчить, що середній коефіцієнт злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення за 2002-2012 рр. дорівнює 10,4. У 2002 р. цей коефіцієнт був зафіксований на рівні 12,4, у 2003 р. він підвищився до 13,1 (максимальний рівень), а в наступні роки він стабільно знижується до свого мінімального рівня - 6,7 у 2012 р. Порівнюючи з 2002 р., показник зменшився у 1,8 рази.

За статтею 122 КК України показники злочинної інтенсивності характеризуються нестабільністю. Максимальний рівень коефіцієнту злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення був зафіксований у 2003 р. - 22,3, мінімальний - 16,0 у 2012 р. (середній - 19,7). У 2002 р. цей показник був на рівні 16,6, у 2003 р. зріс до 22,3, а у 2004-2006 рр. утримується на позиції 21,5-22,2, але з 2007 поступово зменшується до свого мінімального рівня. Порівнюючи з 2002 р., рівень цього показника станом на 2012 р., не зважаючи на тенденцію до зростання, практично не змінився.

Стосовно ст. 125 КК України, середній коефіцієнт злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення складає 2,6. Щодо динаміки, то тут наявні такі тенденції: у 2002 р. рівень коефіцієнту був найнижчим - 1,53, за 2003-2009 рр. він збільшується до 3,29 (максимальний рівень). З 2010 по 2012 рр. цей показник зменшується до 2,30. Порівнюючи з 2002 р., рівень показника 2012 р. збільшився в півтори рази (рис. 3).

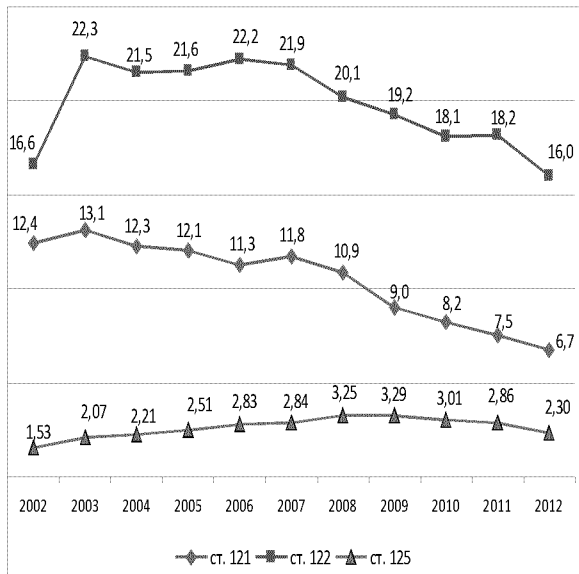

Рис. 3. Рівень умисних тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121 КК України); умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. 122 КК України); умисних легких тілесних ушкоджень (ст. 125 КК України) на 100000 населення в Україні за 2002-2012 рр.

Аналіз статистичних даних за ст. 123 КК України свідчить, що протягом 2002-2012 рр. має місце тенденція поступового зниження злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення. Максимально високий коефіцієнт злочинної інтенсивності - 0,6 зафіксовано у 2002-2004 рр., починаючи з 2005 р. він поступово зменшується й у 2012 р. сягає свого мінімального рівня - 0,1. Порівнюючи з 2002 р., аналізований показник 2012 р. зменшився в 6 разів.

Щодо статті 124 КК України, найбільший рівень коефіцієнту злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення був зафіксований у 2003 р. - 0,39 та у 2007 р. - 0,44. Середній коефіцієнт за 2002-2012 рр. складає 0,34. Протягом усього періоду цей показник зазнає незначних (крім пікових років) коливань при тенденції до зростання, однак порівнюючи з 2002 р. (0,31), його рівень станом на 2012 р. залишився практично незмінним (0,29).

За статтею 126 КК України середній коефіцієнт злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення за аналізований період складає 0,21. З 2002 р. по 2011 р. рівень цього показника зріс з 0,15 до 0,23, маючи максимальні показники у 2004 р. (0,25) і 2008 р. (0,29). Незважаючи на суттєве збільшення протягом 2003-2011 рр., у 2012 р. рівень побоїв і мордування на 100000 населення залишається на тому ж рівні (0,15), що й у 2002 р.

Щодо злочину, передбаченого ст. 127 КК України, його середній коефіцієнт злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення за 2002-2012 рр. складає 0,12. З 2002 р. по 2004 р. рівень цього показника знизився з 0,11 до свого мінімуму - 0,08. Надалі відбулося його зростання до 0,17 (максимальний рівень) у 2006 р. і збереження цього показника при незначних коливаннях на рівні 0,14 у 2011 р. У 2012 р. рівень катувань на 100000 населення (0,10) залишився практично на рівні 2002 р. (рис. 4).

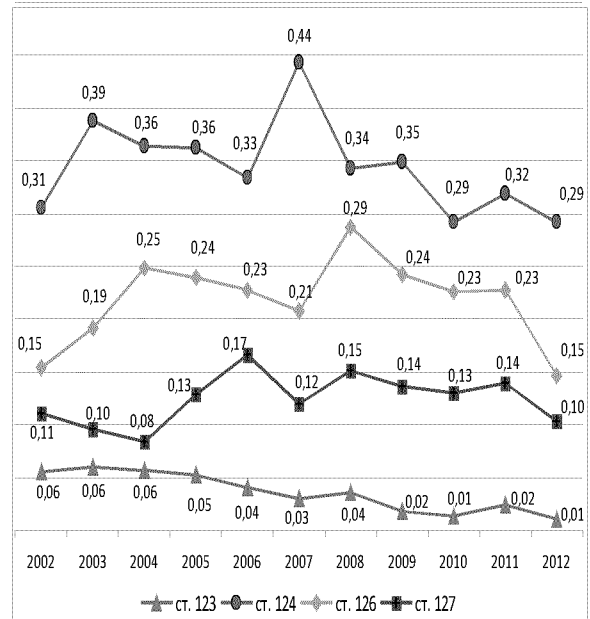

Рис. 4. Рівень умисних тяжких тілесних ушкоджень, заподіяних у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК України); умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної для затримання злочинця (ст. 124 КК України); побоїв і мордування (ст. 126 КК України); катування (ст. 127 КК України) на 100000 населення в Україні за 2002-2012 рр.

Аналіз статистичних даних за ст. 129 КК України свідчить, що у 2002 р. коефіцієнт злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення становить 2,1. У 2003 р. він зріс до 2,7, але вже протягом 2004-2005 рр. знов фіксується на рівні 2,3-2,4. У 2006 р. цей показник знов збільшується до максимуму (2,7), а наступні роки починає стабільно зменшуватися до свого мінімального рівня - 2 злочини на 100000 населення, тобто при значному збільшенні протягом усього періоду сягнув практично рівня 2002 р. (рис. 5).

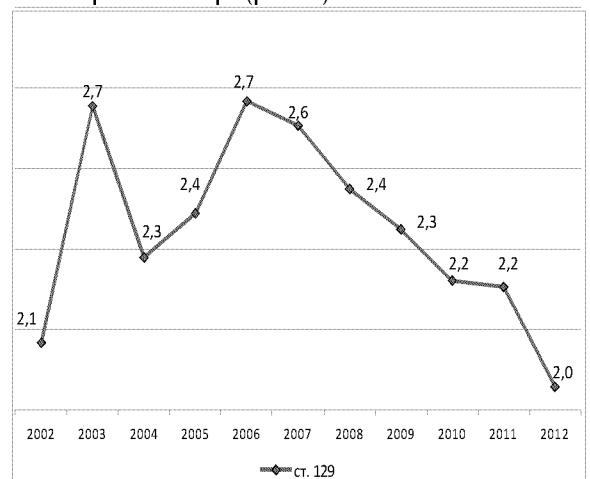

Рис 5. Рівень погроз вбивством (ст. 129 КК України) на 100000 населення в Україні за 2002-2012 рр.

Наступний об'єкт аналізу - блок загальнокримінальних насильницьких злочинів проти власності (рис. 6). Аналіз статистичних даних за ст. 186 КК України за

Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення

2002-2012 рр. показав, що середній коефіцієнт злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення дорівнює 66 злочинам. З 2002 р. цей показник (43,7) зазнає стрімкого збільшення до свого максимального рівня (99,5) у 2005 р., а в наступні роки відбувається не менш стрімке й стабільне його зниження до мінімального рівня (43,2) у 2012 р., тобто практично до рівня 2002 р.

Середній коефіцієнт злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення за злочином, передбаченим ст. 187 КК України, за 2002-2012 рр. становить 10,9. Щодо динаміки, то у 2002 р. коефіцієнт був 10,7, на 2005 р. коефіцієнт набув максимальної позначки (14,2), а вже з 2006 по 2012 рр. знижується до мінімального показника - 6,5. Порівнюючи з 2002 р., рівень аналізованого показника станом на 2012 р. повільно зменшився в 1,6 разів.

Аналіз даних за ст. 189 КК України свідчить про тенденцію стабільного зниження коефіцієнту злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення протягом усього періоду. Середній коефіцієнт на 100000 населення дорівнює 2,1. Максимальний рівень коефіцієнту зафіксовано у 2002 р. - 4,3, але надалі він поступово й неухильно знижується до мінімального рівня - 0,9 у 2012 р., тобто майже в п'ять разів.

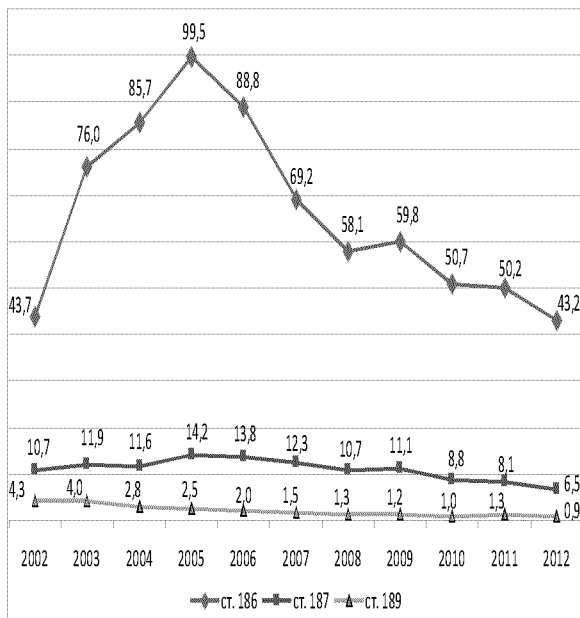

Рис. 6. Рівень грабежу (ст. 186 КК України); розбою (ст. 187 КК України); вимагання (ст. 189 КК України) на 100000 населення в Україні за 2002-2012 рр.

На окрему увагу заслуговує хуліганство (ст. 296 КК України), рівень якого на 100000 населення (середній коефіцієнт - 26,8) має тенденцію стрімкого зниження протягом усього періоду. У 2002 р. коефіцієнт був зафіксований на рівні 28,9, у 2003 р. він зростає до максимального рівня - 41,8. Наступні роки стрімко зменшуються до найнижчої позначки (15,7) у 2012 р., тобто практично вдвічі (рис. 7).

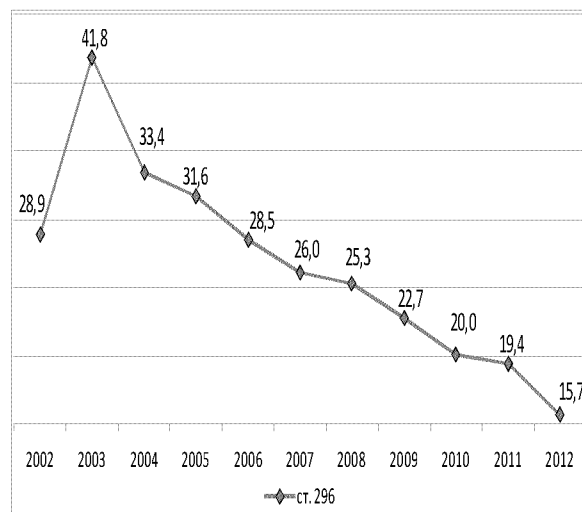

Рис. 7. Рівень хуліганства (ст. 296 КК України) на 100000 населення в Україні за 2002-2012 рр.

Отже, кримінологічний аналіз сучасних тенденцій відтворення загальнокримінальної насильницької злочинності в нашій країні, проведений на підставі аналізу коефіцієнтів злочинної інтенсивності в розрахунку на 100 тис. населення за 2002-2012 рр. дозволив виявити наступне. Якщо загалом можна спостерігати тенденцію зменшення рівня загальнокримінальної насильницької злочинності, то щодо окремих видів злочинів спостерігаються нерівнозначні тенденції. По-перше, протягом цього періоду спостерігається зменшення рівня злочинів, передбачених ст. 115 (у 1,9 рази), ст. 116 (утричі), ст. 117 (у 2,7 рази), ст. 118 (удвічі), ст. 121 (у 1,8 рази), ст. 296 (удвічі), ст. 187 (у 1,6 рази), ст. 189 (майже в п'ять разів), ст. 123 (у 6 разів) КК України. Причому в низці випадків - при зростанні їх рівня протягом цього періоду. По-друге, частина злочинів цього виду, не зважаючи на зниження абсолютних показників, зберегла свій рівень при суттєвому зростанні в переважній більшості випадків їх рівня на 100000 населення протягом всього періоду: ст.ст. 122, 124, 126, 127, 129, 186 КК України. По-третє, водночас всупереч зниженню абсолютної кількості зареєстрованих злочинів в Україні за 2002-2012 рр. відбувається збільшення рівня на 100000 населення злочинів, передбачених ст. 120 (практично втричі), ст. 125 (у півтори рази) КК України.

Отже, незважаючи на зниження абсолютних показників, можна спостерігати збереження рівня значної частини загальнокримінальної насильницької злочинності в країні. При цьому тенденції й темпи зниження окремих видів загальнокримінальних насильницьких злочинів не відповідають тенденціям і темпу змін рівня злочинності в Україні загалом [3]. Крім того, суттєве зниження рівня так званих "афектованих злочинів" (ст.ст. 116, 117, 123, 124 КК України), традиційна відносна стабільність рівня яких обумовлена, насамперед, глибиною та специфікою детермінаційного комплексу при меншій, порівнюючи з іншими видами злочинів, роллю соціальних факторів, викликають певний сумнів щодо об'єктивності "картини" їх ресстрації.

Розбіжності тенденцій досліджуваних злочинів з тенденціями відтворення загальної злочинності, на нашу думку, можуть бути пояснені, по-перше, значним рівнем латентності загальнокримінальних

насильницьких злочинів, по-друге, таке положення справ, на наш погляд, може бути пояснене не тільки й не стільки змінами потужності та векторів впливу факторів детермінації досліджуваного виду злочинів, скільки організаційно-управлінськими факторами, що впливають на їх виявлення та реєстрацію [4; 5, 71-124]. Так, хоча коливання в динаміці загальнокримінальної насильницької злочинності є доволі різноманітними й залежать від виду злочину, однак найбільш суттєві зміни в рівні досліджуваного виду злочинів припадають на 2003 р., 2005 р., 2008-2009 рр. і 2011 р. Отже, практично всі найбільш суттєві коливання в зареєстрованому рівні досліджуваної групи злочинів співпадають у часі зі змінами в найвищих щаблях керівництва МВС України, а саме: відповідні ротації на посту міністра МВС відбувалися в серпні 2003, у лютому 2005, грудні 2006, жовтні 2007, січні 2010, листопаді 2011 року. Абстрагування від конкретних персоналій і зіставлення кадрових трансформацій керівного складу МВС з показниками рівня реєстрації загальнокримінальної насильницької злочинності дозволяє виявити суттєвий вплив у вказані періоди політичних факторів на роботу системи МВС загалом, а також недостатню науково обґрунтовану кадрову політику щодо регулювання чисельності та складу персоналу ОВС. Слід відмітити, що проведені нами дослідження [6] свідчать, що таке положення справ є характерним не лише для загальнокримінальної насильницької злочинності.

Суттєва ураженість нашого суспільства загальнокримінальною насильницькою злочинністю, неоднозначність тенденцій змін її стану, латентність і залежність відображення в офіційній державній статистичній звітності реального рівня її відтворення від політичних і організаційно-управлінських

факторів діяльності правоохоронних органів вимагає проведення подальших досліджень як самого феномена насильницької злочинності, так і його конкретних проявів у нашому житті.

Література

1. Звіт МВС України про злочинність (форма № 1, затверджено Наказом МВС України від 27.07.2010 р. № 332) за 2002-2012 роки.
2. Криминология: Учебник / Под ред. В.Н. Кудрявцева, В.Е. Эминова. - М.: Юрист, 2004. - 734 с.
3. Игнатов А.Н. Общая характеристика состояния убийств в Украине / А.Н. Игнатов // Криминологический журнал Байкальского государственного университета экономики и права. - 2013. - № 3. - Ст. 188-196.
4. Игнатов О.М. Организационно-управленческие факторы приховування злочинів від обліку / О.М. Игнатов // Держава та регіони. Серія: ПРАВО. - 2012. - № 3. - Ст. 116-122.
5. Игнатов А.Н. Убийство: криминологическое статистическое исследование: Монография / А.Н. Игнатов. - Симферополь: КРП "Издательство "Крымучпедгиз", 2012. - 176 с.
6. Игнатов О.М. Криминологический анализ уровня, динамики та структури злочинів про авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян / О.М. Игнатов, Ю.В. Орлов // Європейські перспективи. - 2012. - № 4. - Ч. 1. - Ст. 118-125

*Ігнатов О.М.
кандидат юридичних наук, старший науковий
співробітник,
доцент кафедри кримінального права
та криминології ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.11.2013*

УДК 343.211

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕЖІ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Мошенець Д. М.

Дослідження правозастосовної практики показує, що правозастосовні органи в процесі застосування кримінально-правових норм часто допускають серйозні помилки при вирішенні питання про оцінку правомірності дій особи, яка скористалась правом на необхідну оборону. Як наслідок, такі особи або притягаються до кримінальної відповідальності, коли їхні дії є правомірними, або, навпаки, уникають такої відповідальності, коли їхні дії мають злочинний характер.

Найбільші проблеми на практиці виникають у зв'язку з визначенням меж допустимого захисту. Ця ж обставина є суттєвим стимулюючим фактором у застосуванні самими громадянами необхідної оборони для захисту від злочинних посягань.

Загалом, питанням необхідної оборони присвячена велика кількість спеціальних наукових досліджень, зокрема таких фахівців, як Ю.В. Баулін, В.Л. Володарський, Л.В. Гусар, В.М. Дрьомін, В.О. Єлеонський, О.О. Кваша, В.Н. Козак, В.Ф. Кириченко, Н.А. Огурцов, В.В. Орехов, Л.А. Остапенко, М.М. Паше-Озерський, Л.М. Підкоритова, В.І. Ткаченко, І.С. Тишкевич, М.І. Якубович та ін. Проте велика кількість помилок у цій сфері викликають необхідність детального розгляду сучасних проблем судової практики, які виникають при встановленні меж необхідної оборони, оскільки

найбільш поширеними й істотними труднощами при встановленні ознак правомірності необхідної оборони є відсутність чітких меж між необхідною обороною й перевищенням її меж.

Це зумовлено тим, що в ст. 36 КК України зазначене лише суспільно небезпечне посягання, як підстава виникнення права на необхідну оборону. Закон визначає межі допустимого захисту через оціночне поняття перевищення меж необхідної оборони й при цьому зовсім замовчує про межі здійснення захисту в часі. Отже, має місце ситуація, при якій ні закон, ні інші нормативні акти не містять вичерпного переліку ознак, що визначають правомірність необхідної оборони.

Метою цієї наукової публікації є проведення детального аналізу й визначення меж необхідної оборони при застосуванні кримінально-правових норм в Україні.

Визначення поняття й ознак меж необхідної оборони буде більш повним, якщо розглядати їх у взаємодії зі всіма умовами правомірності необхідної оборони. Найбільш поширеним у кримінально-правовій літературі є поділ усіх умов на дві групи. До першої групи вчені відносять умови, що характеризують посягання; до другої - умови, що характеризують захист. Проте серед учених-юристів немає єдиної думки з приводу кількості і якості зазначених умов. Так, одні автори

© Д.М. Мошенець, 2013